

[THE FULL TEXT OF THIS TALK, ALONG WITH ITS FOOTNOTES, FULL DOCUMENTATION, AND BIBLIOGRAPHY, WILL BE PUBLISHED IN AN EDITED VOLUME BY THE UNIVERSITY OF SALAMANCA PRESS.]

FILOLOGIA DE L'ORIENT CATALÀ

Jesús Rodríguez-Velasco

Columbia University

AILLC, Salamanca, 5 de Juliol, 2012.

Conferència de clausura del

XVI Col.loqui Internacional de Llengua y Literatura Catalanes

[Agraïeiximents: Adolf Piquer Vidal, Fernando Sánchez Miret, Alex Escrivà. A l'organització del Col.loqui. Agraïeiximent especial a José Antonio Pascual per la seva presentació i la seva amistat.]

Històries connectades. Competència entre històries. Filologia. Aparentment, no hi ha res d'estrany entre aquestes tres expressions, que semblen més o menys innòcues. Malgrat això, es tracta de tres idees que conformen un dels nuclis crítics dels estudis d'humanitats d'un període al qual Terry Eagleton ha anomenat de "després de la teoria", i que fins i tot ha estat anomenat de la "post teoria". Es tracta d'un període intel·lectualment complicat i excitant, en què es planteja la necessitat de construir un nou humanisme després d'un període teòric llarg que ha explorat, precisament, els límits de l'antihumanisme. Aquest nou humanisme té una sèrie de responsabilitats ètiques i polítiques que encara no han quedat ben definides, i que per tant necessiten tota la nostra atenció.

El període de la post teoria comença als voltants de 2005 i reflecteix la crisi de la influència de la teoria francesa postestructuralista. Aquesta crisi requereix la invenció de noves preguntes i noves idees sobre l'impacte contemporani d'uns estudis d'humanitats que avui dia, més que mai, es troben

subjectes a la maror de conseqüències d'una crisi econòmica de magnitud global.

Ni les humanitats ni l'humanisme se salven dels sotracs i moviments dels mercats, i per descomptat no viuen aïllats dins un llimbs de les no-mercaderies, en aquest món en què *tot* és una mercaderia. Boccaccio, que tenia una perspectiva múltiple en tant que tecnòcrata, filòsof i poeta sobre com s'estava produint la mercantilització de tot, reclamava, en la seva *Genealogia Deorum Gentilium*, que la poesia i els estudis d'humanitats participessin també en aquest univers i es convertissin al seu torn en mercaderies. Segons ell, aquesta era l'única possibilitat per tal que les humanitats i la poesia deixessin de ser -deia ell- "la minyona de les elits", o dit d'altra manera, un simple entreteniment per a prínceps descuidats.

Una de les grans lluites de les humanitats -particularment la manera en què nosaltres les practiquem- ha estat la de com aconseguir que aquestes participessin en l'economia quotidiana del coneixement sense que, per aquest motiu, perdessin el caràcter intel·lectualment lliure i no venal. Com aconseguir que, en certa mesura, entressin dins de l'economia d'allò que és útil, que sembla ser la base sobre la qual es fan les retallades en el món ultraliberal del capitalisme avançat. Amb altres paraules, com podem acceptar la mercantilització del coneixement sense vulgaritzar-lo o subjectar-lo a nocions que formen part del vocabulari dels moviments econòmics: modes, tendències, etc.

Vico, des del seu Nàpols ultraperifèric, plantejava amb la mateixa angoixa, des de la posició crítica de la Il·lustració que li va atribuir sir Isaiah Berlin, que la Filologia, com a *coscienza del certo*, era la disciplina que millor podia servir a la crítica de la religió i de l'estat. Quan Heidegger dedica part de la seva obra a la poesia, ho fa amb la idea que és necessari extreure-la del corrent anestèsic de la indústria de l'entreteniment, per col·locar-la dins d'una altra economia del coneixement: la poesia -i les humanitats- tenen la responsabilitat de posar qüestions difícils a les societats.

És potser per tot això que caldria tornar uns instants a aquelles tres nocions amb què he encetat aquest article: històries connectades, competència entre històries i filologia.

Les històries connectades són el centre d'interès dels estudis sobre la globalització. Es tracta d'un concepte important perquè està directament relacionat amb els estudis postcolonials i, per tant, amb una crítica intensa dels diferents centralismes que s'han postulat en les diverses narratives mestres de la història. Aquest és el projecte de Sanjay Subramanian i de Serge Gruzinski, el seu interès per qüestionar la històrica canònica tan focalitzada en el binomi entre centre i perifèria. Les històries connectades es proposen trencar amb aquesta dinàmica polaritzada i, tal com senyala Dipesh Chakravarty, provincialitzar els diferents centres. Les històries connectades demanen a l'historiador que no s'aturi en exclusiva en la observació d'un trànsit bidireccional, sovint asimètric, entre exemplar i còpia, sinó que concedeixi tota la rellevància, també, a les interaccions entre objectes múltiples que no estan necessàriament subjectes a una tradició narrada i visible, a una economia colonial d'intercanvi de mercaderies.

La competència entre històries, o les històries en competència constant, són una idea proposada per Peter Brooks per parlar de les raons per les quals, a partir dels anys 70, i sobretot, a partir dels 90, el dret i els estudis d'humanitats van començar una mena de dansa d'aparellament. Aquesta dansa va redundar en una aproximació que s'havia truncat quan, als anys 30, les facultats de Dret van començar a presentar-se com a peça clau de les ciències socials i a agermanar-se amb la més emergent de les ciències socials, l'economia. Aquesta època també és l'era daurada de la història econòmica i de l'entrada de la fiscalitat en tots els racons de la historiografia i de la filologia.

Tanmateix, a l'últim quart del segle XX molts professionals del dret -sovint professionals que havien ocupat càrrecs de gran responsabilitat pública o privada, como Laurence Rosen, Steven Winter, François Ost o Yan Thomas-, es van adonar de la insuficiència del gir economista i van buscar relacions més

estretes amb les ciències humanes i, sobretot, amb els estudiosos de la literatura i de la teoria literària. També van establir vincles més estrets amb historiadors de fora de les facultats de Dret (que va resultar, per exemple, en la fundació d'una nova secció a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales) o amb antropòlegs, fet que va donar lloc a una antropologia jurídica vibrant. Malgrat això, la literatura i la teoria literària van convertir-se en un reactiu crucial i, per descomptat, van constituir una relació essencialment polèmica. Als Estats Units, les facultats de Dret van començar a contractar diversos professors de literatura i de teoria: Stanley Fish, Barbara Johnson, Julie Peters, o, més recentment, Daniel Heller-Roazen. I, naturalment, també Peter Brooks.

Tal com passa amb la literatura, diu Peter Brooks, en el dret es pot percebre el mètode en què les històries i versions entren en competència, a fi d'obtenir una meta, una posició, una sentència, que forma part de l'economia quotidiana del poder. En una fórmula melodramàtica -reconeguda com a tal pel mateix autor-, Brooks diu que el dret i la literatura són com bessons que, un cop separats en el moment exacte de néixer, l'única cosa que fan des de llavors és buscar-se, encara que cada vegada que es troben es produeixin tragèdies.

Una de les raons per les quals s'ha posat en qüestió la filologia i se l'ha sotmesa a un assetjament intel·lectual és aquesta: es tracta d'una disciplina històricament vinculada a discursos de poder centrals i a formes de reivindicació nacional de llengües i de literatures. Per aquesta raó, es considerava la filologia, més que qualsevol altra disciplina universitària, com a epítom de l'eurocentrisme.

En un llibre de 2004, Hans-Ulrich Gumbrecht va escriure sobre l'immens poder físic de la filologia i el seu paper central en els processos teològic-polítics. La filologia hagués estat una de les disciplines que hauria permès la secularització de certs conceptes teològics i la seva reinstrumentalització com a conceptes polítics, mantenint viva així la relació entre polítiques autoritàries i discursos teològics.

La filologia és una de les poques disciplines que, per reinventar-se, ha hagut de morir i pràcticament desaparèixer, fins i tot del nom dels departaments. Ara mateix no recordo cap departament nord-americà que porti el nom de "filologia", ni tampoc no recordo que el porti cap departament a França, ni -penso- que hi hagi departaments de filologia al Regne Unit. Però precisament per això, últimament només es parla de filologia. El març de 2010 la *PMLA* publicava un número (125.2 [2010]) amb un especial titulat *Philology Matters*. *Philology Matters* significa al mateix temps "assumptes filològics" i "la importància de la filologia" o "la filologia té importància." No es produïa un esdeveniment d'aquesta magnitud des de la *New Philology*, sorgida a principis dels anys 90 a l'ombra del seductor i amorf moviment del *New Historicism*. Independentment de la voluntat dels qui van compilar aquest especial del *PMLA*, la resta del volum constitueix una tesi interessant -una tesi per *situació textual*, bàsicament- sobre la filologia *after theory*. A més del monogràfic mencionat, el volum n'inclou un altre sobre l'obra de Leo Bersani, un dels grans innovadors de les tradicions estètiques dins de propostes teòriques arriscades -com ara els anomenats *queer studies*. A continuació, aquest número de març de 2010 inclou un especial dedicat a un altre subcamp emergent, on la medicina i els estudis literaris i d'humanitats se situen a l'ombra de la filologia, i que constitueix el gra per als nous ensenyaments de "narrative medicine" dins de las facultats de medicina americanes.

La filologia -i em refereixo als Estats Units- ja no és el que era. Ja no pot no practicar-se. Però tampoc no pot practicar-se des de la perspectiva estrictament positivista i objectivista, com a sistema per a la identificació de fonts, com a disciplina autònoma, colonialista i eurocèntrica, que tradicionalment havia estat. No pot practicar-se a esquena de les històries connectades i de la competència entre històries. No pot practicar-se a esquena d'una dinàmica de reconeixement de la contemporaneïtat més estricta. La filologia del segle XVIII va ser una proposta il·lustrada d'avantguarda i la filologia del

segle XIX, una proposta positivista i científista que (malgrat el malaurat accident entre Willamowitz-Möllendorf i Nietzsche), també era contemporània i avantguardista. La filologia del segle XX va reconèixer la importància crucial de l'estructuralisme i de la fenomenologia i, en part, però només en part, de l'antihumanisme postestructuralista. Després, Mercuri va abandonar el domicili conjugal que -segons Marcià Capella- havia establert amb Filologia per anar-se'n, bon vent i barca nova, amb una amant multiforme i proteica, indisciplinària, més aviat que interdisciplinària, anomenada Teoria. Però la Filologia torna a ésser considerada una mica indisciplinada, i fins i tot una de les reencarnacions de la mateixa Teoria. Què passarà ar amb Mercuri? Com és la relació entre la cultura i la filologia del segle XXI?

Quan Columbia University va començar a establir relacions amb l'Institut Ramon Llull el 2008, la institució ens va demanar que contribuíssim en la difusió de la cultura catalana organitzant esdeveniments culturals. Nosaltres vam respondre amablement, però també enèrgicament, dient que com que la nostra institució no es dedicava a la promoció cultural, seria impossible portar-ho a terme. Després vam afegir que la nostra proposta era la de plantejar una pregunta una mica diferent: com pensar els problemes culturals més contemporanis des de l'experiència històrica i teòrica de Catalunya i el català. Aquesta proposta constituïa, de fet, una avaluació del paper d'una filologia de la cultura catalana com una de les pràctiques d'una nova manera de pensar la filologia.

La filologia catalana i la història de la literatura i de la llengua catalana van tenir una inspiració molt semblant a la de les altres filologies: com pensar la identitat cultural i lingüística catalana des del discurs nacional, científic i eurocèntric de la filologia. Crec que la qüestió pot invertir-se: el que queda per fer és com pensar la filologia, les humanitats i el seu impacte en la cultura contemporània -i consegüentment en l'economia contemporània del coneixement- des

de la talaia específica, sumament problemàtica, d'història turbulenta i extraordinàriament original, que planteja la història i la llengua catalana. La història i la llengua catalana són la clau de volta d'històries connectades i d'històries en plena competència, tant que durant segles han estat subsumides sota el concepte general de la nació-estat Espanya. En l'època en què es desenvolupen especialment els estudis ibèrics i mediterranis, l'experiència de connexió i competència de filologia catalana pot suposar un interès especial per a la definició contemporània de les humanitats i el seu impacte públic.

Des de la meua perspectiva d'historiador mediealista no és possible pensar els problemes contemporanis sense investigar les condicions històriques de possibilitat d'aquests problemes. Tampoc no podem -ni hem de- canviar el passat, encara que sabem des de sempre que escriure la història és, de fet, canviar el passat. Però sí que podem -i probablement hem de- entendre com funciona un recurs contemporani al qual anomenaré de retroactivitat i proactivitat -les dinàmiques mitjançant les quals estem constantment negociant entre conceptes i institucions del passat en el procés, sempre incoatiu i sempre conatiu, de construcció del futur. Més que ningú, qui ha demostrat la importància d'aquest tipus d'interès és el magistrat i historiador de dret francès Yan Thomas en estudis com el del dret a no néixer -basat en el conegut *affaire Perrouche*, o en les seves obres sobre el dret de família. Aquest tipus d'història i filosofia jurídica és el que em sembla més crucial.

Intentaré ara reunir tots aquets problemes mitjançant l'estudi de l'orient català, amb la lectura dels documents que, de manera molt dolorosa, va recollir Antoni Rubió i Lluch en el seu monumental *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409)*, publicat el 1947 per l'Institut d'Estudis Catalans, una dècada després de la mort de l'editor i a instàncies del seu fill i successor a l'Institut, Jordi Rubió i Balaguer. Espero fer-ho no només a partir dels documents recollits per Rubió i Lluch, sinó també en

relació amb la història intel·lectual d'aquest. D'alguna manera, parlaré de la història connectada, la competència entre versions i el monument filològic que es posà en marxa entre la història de l'orient català del segle XIV i la història d'una historiografia i d'una filologia catalana d'orient a finals del segle XIX. Això, espero, em permetrà traure una sèrie de conclusions sobre la filologia de l'orient català i la filologia del segle XXI.

Antoni Rubió i Lluch i jo compartim algunes històries comuns estranyes: els dos hem nascut a Valladolid i els dos vam tenir la sort de freqüentar la immensa biblioteca de dos grans intel·lectuals a Salamanca. En el seu cas, la de Víctor Balaguer, i en el meu, la del meu mestre Pedro Cátedra. I aquí s'acaben les similituds, però per descomptat no acaba l'interès per la biografia -o autobiografia- intel·lectual que Antoni Rubió i Lluch traça al començament del seu *Diplomatari*. Aquesta autobiografia encara té més importància si tenim en compte que és, d'alguna manera, un llegat: l'autobiografia és la clau de volta d'una empresa editorial que s'ha allargat durant dècades, "però -diu- que deixo definitivament preparada per al cas que la mort no em permeti de veure la seva total impressió" (xii).

A la portada del seu exemplar de les *Històries* de Polibi, l'humanista francès Isaac Casaubon escriu el següent:

" . Polybii historia cum alias ob causas subobscura est, cum quia est . Aegre enim potest ut qui talem hist. Scribunt vitent obscuritatem et confusionem: saepe enim dum omnia volunt docere simul, nihil satis docent. [Bodleian Library, Ms Casaubon 19, apud Grafton loc. 6809]

[Escriu que les *Històries* de Polibi són força difícils de seguir perquè es tracta, entre altres coses, d'una història universal. Per als qui escriuen aquest tipus d'història és difícil evitar l'obscuritat i la confusió. Sovint intenten mostrar diferents coses al mateix temps i no aconsegueixen ensenyar-ne cap.]

Malgrat això, Casaubon admirava l'ambició de Polibi a l'hora d'oferir una història que cobrés la totalitat de la conca mediterrània.

Casaubon mostrava, així, un dels problemes fonamentals per a qualsevol història del Mediterrani: cada un dels esdeveniments registrats a la història té un significat diferent per a cadascuna de les entitats polítiques i individuals connectades amb, o, més pròpiament, per l'esdeveniment.

L'esdeveniment, a fi de comptes, no és l'autònom representant d'un agregat de dades objectives, com tampoc no és el producte subjectiu d'una ment itinerant. L'esdeveniment depèn íntimament de la manera com es produeix, això es clar; tanmateix, aquest moviment de producció no és independent de les entitats polítiques i individuals que el llancen al món, ni és tampoc independent de les pràctiques socials, de les pràctiques d'escriptura, ni de les pràctiques morals de col·lectius històrics. Es podria dir, doncs, que l'esdeveniment és pura manifestació de l'experiència.

Si fos necessari explicar en què consistiria una història de l'orient català al segle XIV, el millor seria recórrer a l'atlas català de Jafudá Cresques y Cresques Abraham, de 1375. L'Atlas és, per dir-ho d'alguna manera, un arxiportolà, en el qual, per tant, no només apareixen els ports, les illes -ja siguin illes cartografiades, illes imaginàries o illes errants. També apareixen, com tothom sap, les guies geogràfiques i històriques que, com si es tractés de microrelats, es van escampar de cap a cap del món.

A més, l'Atlas és un laberint de línies que s'entrecreuen. Aquesta retícula es diu en francès "marteloire", un mot que procedeix de l'italià "marteloio", és a dir, un 'teler marí'. No tinc cap idea si existeix un mot en castellà o en català per designar aquesta xarxa de línies. Es tracta, doncs, de les línies de les dreces, que neixen de la rosa dels vents. D'acord amb els punts cardinals, marquen doncs les situacions dels 32 vents, que es classifiquen en 8 vents, 8 semi-vents i 16 quarts de vent. Encara que aquestes serveixen com a suport per

al navegant, no li indiquen cap mena de direccionalitat, i, per tant, no obliguen l'ull del lector -que en qualsevol cas no està acostumat a situar el nord a la part inferior- a seguir una línia narrativa concreta. Les línies del portolà són assajos de múltiples subgeografies alternatives.

La metàfora del portolà i del *marteloio* és una bona metàfora precisament perquè no estableix cap mena d'obligació dins de l'orientació narrativa, car simplement indica les maneres en què navegants de tot origen i categoria s'entrecreuen o són susceptibles de creuar-se per si de cas s'haguessin de llençar a navegar el Mediterrani durant l'època més important de l'orient Català.

En algun sentit, és aquesta la dinàmica dels noranta-tres documents reunits al *Diplomatari de l'Orient Català*. Es tracta de peces soltes (i tal com va demostrar el mateix Rubió i Lluch, sumament atzaroses) d'aquest "fragment de fragments" que, segons diu Ferdinand Gregorovius en una carta a l'historiador i traductor grec Lambros, és la història medieval del Mediterrani oriental.

Molts crítics han intentat completar una versió raonable del Mediterrani oriental durant l'Edat Mitjana tardana, convertint així el fragment de fragments en una racionalitat històrica coherent. Potser els noms que primer venen al cap són els de Ramon Muntaner (que també és protagonista destacat en diversos documents del *Diplomatari*), Juan Fernández de Heredia o, per descomptat, Joanot Martorell i el seu *Tirant lo Blanc*. Cadascun d'ells intenta establir un ordre propi, un idioma propi, una manera pròpia de discurs a un problema patent i d'una contemporaneïtat extrema que si bé els era comú a tots ells, tampoc no li era estrany a Rubió i Lluch: la qüestió de com consolidar, mantenir i recuperar al Mediterrani allò que l'historiador alemany Hopf havia anomenat la *Aetas Catalana*.

La mitologia del *mare nostrum* té un paper crucial en aquest projecte d'històries connectades i versions en conflicte. El problema per a molts historiadors era com retirar-se

suficientment cap a un dels extrems interpretatius, amb l'objectiu d'evitar allò que Casaubon determinava com a problema més important de la història de Polibi, la *subobscuritas*. Cadascun d'aquests escriptors (i aquí no faig accepció ni distinció entre historiadors, historiògrafs, novel·listes o notaris: tots ells són, a la seva manera, filòlegs constructivistes) elabora la seva versió, que no només consisteix en la presentació o no dels fets, sinó més aviat en la construcció laboriosa d'esdeveniments, fonamentant-se en la seva importància jurídica dins de l'espai de conflicte que és el Mediterrani.

L'*Aetas Catalana* dels documents, en canvi, no té cap coherència específica, no explica una història unitària. Antoni Rubió i Lluch, quan *dicta*, amb 80 anys, gairebé cec i conscient d'estar a la darrereria de la vida, la introducció del *Diplomatari*, el que fa és col·locar un marc narratiu: el de la seva existència com a investigador i com a individu moral i polític que busca cada una de les peces d'aquest trencaclosques intel·lectual tan atzarós. Malgrat la seva salut fràgil - probablement indissociable de la història de fragments que vol explicar, l'òptica de la qual no és menys fràgil- i, sobretot, malgrat els seus problemes de visió -que apareixen en el pitjor moment i l'obliguen a entreveure el Partenó, per primera vegada a la seva vida, amb un ull tapat a causa d'un despreniment de retina i l'altre amb una miopia casi incorregible, Rubió i Lluch recorre del dret i del revés, entre 1895 i 1914, els centres neuràlgics de l'orient català i va recuperant la visió de conjunt de tots i cadascun dels documents. Aquests noranta-tres documents són tot el que hi ha, l'òptica completa, i s'expandeixen de llarg a llarg de la seva vida. No hi ha més ni de l'una ni dels altres.

Fins a tal punt que en un moment determinat s'irrita, *post mortem*, amb un gran amic i còmplice intel·lectual, Spyridon Lambros. Aquest s'havia proposat traduir l'obra de Ferdinand Gregorovius sobre Atenes, *Athen: Geschichte der Stadt im*

Mittelalter. Von der Zeit Justinians bis zur türkischen Eroberung (1889). En comprendre que la història de Gregorovius no quedava completa, va decidir afegir un altre volum al llibre de l'historiador alemany. Aquest volum no podia contenir una història coherent de l'Atenes d'aquesta Edat Mitjana tan llarga, però sí que podia, segons Lambros, oferir als usuaris de la història els elements per tornar a explicar alguns episodis fonamentals de Grècia. Lambros va demanar la seva col·laboració a Rubió i Lluch, que en aquella època, lluny d'haver acabat la seva investigació, i encara més d'haver-la publicat íntegrament, va decidir oferir generosament al seu amic grec una col·lecció amb els setanta-tres documents que en aquell moment havia aconseguit aplegar.

Lambros converteix aquests setanta-tres documents en cent quatre, ni més ni menys. Rubió i Lluch assenyala, com és evident, que es tracta d'una "xifra superior a la de noranta-tres que figuren en el meu *Diplomatari*" (xxiii). Aquest error l'atribueix en exclusiva a la "precipitació amb què l'historiador grec... recollí i donà a llum aquells materials, portat de l'afany de dur a cap tot sol la gegantina tasca de publicar tot el que es referís a la història de la Grècia medieval" (xxiii). Els 104 documents són solament 79, perquè alguns n'estan repetits, d'altres estan fragmentats o desplaçats, i n'hi ha d'altres que "no es refereixen als Ducats, i... no cauen, per tant, dins del marc del meu *Diplomatari*" (xxiii). Al final, diu Rubió i Lluch, afirma tot això sobre l'obra del seu amic -mort el 1919- "per posar les coses al seu lloc i sense mancar a l'afecció que m'inspira la seva memòria" (xxiii). En grec, per aclarir dubtes:

Aquesta discrepància entre Rubió i Lluch i Lambros, que s'estén també a Gregorovius, és, en realitat, una deferència entre versions, encara que es manifesti en termes filològics. De fet, es tracta d'una mostra bastant moderna de competències entre versions a l'hora de crear una coherència narrativa, un

marc que permeti explicar una història d'espais polítics dislocats i abatuts que, al segle XIX -i al XIV-, provoca enfrontaments crucials. La Grècia de finals del segle XIX és la d'una enorme crisi territorial i política que condueix, en vint anys, de l'emigració de la sisena part de la població a la multiplicació dels territoris de Grècia. La història de l'orient català està totalment relacionada amb la manera segons la qual historiadors i intel·lectuals com Lambros afronten les qüestions jurídiques relatives a la recuperació de Creta, Tessàlia, Macedònia, l'Epir i altres regions després de diverses guerres especialment sagnants. L'orient català de Rubió i Lluch, partidari de la incorporació de Creta a Grècia, és una manera d'establir la identitat interna dels territoris grecs bizantins en el moment de la intervenció de la temible Companyia Catalana.

Gregorovius, al seu torn, vol explicar la història d'una *polis* que, en un sentit històric hegelian, manté la seva identitat espiritual al llarg de tota la seva existència. De fet, el seu projecte no és fàcilment dissociable d'allò que a finals del segle XIX suposa la identitat prussiana en relació amb l'Imperi austrohongarès i amb la integritat del Sacre Imperi romanogermànic. Malgrat tot, Gregorovius també té com a punt de referència implícit el dret de principis compilat per Justinià (de fet, comença la seva història amb Justinià), per comprovar dues coses: per un costat, la continuïtat de la identitat imperial que havia explorat a la seva obra sobre Roma, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* (1859-1872). Per l'altre, la qüestió jurídica establerta al *Digestum* sobre el fet que la mort o desaparició de tots els habitants d'una polis no implica necessàriament la desaparició de la identitat de la polis, perquè aquesta està vinculada a l'espai, als objectes i edificis que la constitueixen, i que transmeten al llarg del temps la seva personalitat jurídica -les ciutats, com demostrarà Yan Thomas, són persones jurídiques, segons els principis jurídics de Justinià.

Lambros vol afirmar quelcom que la història dominant de l'Imperi romà havia desdibuixat: existeix una història de la

Grècia medieval -és a dir, hi ha una Grècia medieval de la mateixa manera que hi ha una Grècia moderna- que cal narrar. Per això, el llibre de Gregorovius li sembla incomplet i creu que cal afegir-hi un volum. Gregorovius s'interessa per Atenes; Lambros, per Grècia.

Així doncs, tres versions ben diferents sobre retroactivitat i proactivitat de la història, narrades per tres amics íntims que participen en la seva parcel·la particular de poder dins de la República de les Lletres que, tal com va mostrar Grafton quan va estudiar Casaubon i Scaliger, es manté unida a causa de les cartes que els seus habitants s'intercanvien.

La qüestió que sorgeix és fonamental. La història de l'orient català no és pas exclusiva de Catalunya. És un dels vents -potser un dels 8 vents principals- que marca el rumb de diverses sugbeografies que no poden ésser narrades sense comprendre el grau d'interconnexió que les uneix i que les separa. L'Orient Català és una forma de narrar la Catalunya del segle XIX, al mateix temps que és indissociable de la Grècia del segle XIX o de l'Atenes medieval vista des de la Prússia del segle XIX.

Els documents del *Diplomatari* poden haver tingut vides complexes i haver viatjat a la historiografia o a la literatura, o al mateix *Diplomatari*. Tanmateix, la seva producció i còpia forma part d'un impuls jurídic. Tant les cartes com els altres documents -capítols, pactes, ordres, butlla, testaments- constitueixen entitats autònomes o petites sèries autopoètiques amb intenció de causar un impacte juridicopolític específic. Es tracta de documents de performativitat sincrònica, encara que Muntaner, Fernández de Heredia, Martorell, Rubió i Lluch o Albert Hauf els hagin mobilitzat cap a la racionalitat diacrònica. En aquest sentit, són peces d'actualitat que, primer de tot, revelen una contemporaneïtat palpitant. Amb segles de distància, Rubió i Lluch ha estat el Julian Assange d'aquest *wiki-leaks* particular que és el *Diplomatari*, i la seva

contribució a la història ha pogut revelar quelcom que no era gens clar fins a aquell moment: que per poder introduir-se totalment dins del conflicte jurídic del Mediterrani i de tots els rumbos que el reticulen, era precís comprendre el tràfic de versions jurídiques que es dedueixen de les dinàmiques d'aquella Companyia Catalana que ha estat qualificada de "República en moviment."

Precisament pel fet d'expressar-se a fons el complex d'interaccions entre historiadors, historiògrafs, juristes, novel·listes, pirates, escriptors i altres individus d'aquesta mena, el Mediterrani és una xifra ben interessant d'allò que en la actualitat són els estudis sobre la globalització: el Mediterrani oriental -i l'occidental- de l'Edat Mitjana és un espai on es manifesten i entren en conflicte les versions de la modernitat que avui mateix estem vivint. I ara, com abans, veiem com es posen en joc els criteris d'allò que Johannes Fabian va anomenar "the denial of coevalness". Sobreposar-se a aquesta successió de negacions i de versions és el que intenten fer alguns dels estudiosos contemporanis del Mediterrani, com ara el grup promogut per Brian Catlos, o com el recent llibre de Karla Mallette, *European Modernity and the Arab Mediterranean: Toward a New Philology and a Counter-Orientalism* (Philadelphia: U of Pennsylvania P).

Gairebé sembla que hauria de disculpar-me per suggerir una definició de Filologia. Sempre m'ha agradat la definició proposada per Giambattista Vico, que es referia a la filologia en oposició a la filosofia. Per a ell, la filosofia era la ciència de la veritat - *la scienza del vero*- i precisament per això li semblava inassolible, un carreró sense sortida en termes científics. La filologia, en canvi, era la manera d'accedir a la consciència de la certesa mitjançant allò que els éssers humans deixaven i havien deixat per escrit (escrit, aquí, significa tot allò que encaixa amb la metàfora del llenguatge, incloent, per tant, l'arquitectura, les arts, etc.). És potser secundari -pero

no cal no recordar-lo- que Vico sigui, al seu torn, un node més en les històries connectades del Mediterrani ibèric i que ell mateix fos un dels filòsofs afavorits per Carles III durant el període borbònic hispànic del regne de les Dues Sicílies. Arran d'aquesta manera de comprendre la relació entre filosofia i filologia, a Vico se l'ha considerat un dels primers constructivistes epistemològics. En la seva pràctica científica, la ciència crucial per a tota construcció epistemològica és, precisament, la filologia. Considero que veure la filologia com una disciplina constructivista i experiencialista resulta molt interessant per a un replantejament dels estudis filològics i d'humanitats.

Tornem a la pregunta inicial. Com que cap disciplina no pot evitar redefinir-se periòdicament i a causa de l'extraordinari desprestigi de la filologia i de les humanitats en períodes de crisi econòmica, potser convé plantejar-se com pot redefinir-se la filologia. La pregunta és de quina manera els estudis sobre l'orient català permeten procedir a aquest tipus de redefinició. i amb aquesta finalitat, simplement m'agradaria recordar una sèrie de punts.

En primer lloc, l'orient català (i ara utilitzo aquesta expressió en termes estrictament utilitaris) és un complex geogràfic, tant físic com polític i humà, on no es pot parlar de presències nacionals. El concepte mateix de país o de nació, tan car a la filologia, és inaplicable a l'orient català. En aquest complex geopolític, les formes i les expressions de poder estan en negociació permanent.

Com qualsevol negociació, es tracta, doncs, d'una relació fonamentalment dinàmica. El col·lectiu que protagonitza aquests moviments, és la instància responsable de la mateixa producció de l'espai, la temible Companyia Catalana. És a dir, el grup de soldats, sovint mercenaris i formada per almogàvers, que es desplaça com una ciutat ambulat, de cap a cap de les subgeografies del portolà, i que són qui va provocant la creació d'esdeveniments que es desvetllen, també de manera dinàmica, en

un sol fet repetit: provoquen la necessitat que es produeixin cartes, capítols i altres documents -que com a mínim parcialment són els que componen del *Diplomatari*. Amb altres paraules, encara que els documents són d'un autor conegut, qui els provoca, i per tant els vers agents d'aquesta producció documental, és un col·lectiu que es desplaça produint esdeveniments de diferents tipus, que els documents intenten definir i descriure.

La definició i descripció dels esdeveniments esmentats, registrats en llenguatge jurídic, i la difusió i còpia dels documents són un intent desesperat per aturar, si no controlar, el moviment de la Companyia Catalana, el flux d'esdeveniments que són capaços de generar a la conca del Mediterrani, en moviments de conquesta, pirateria, variació del comerç o entorpidiment general de les dinàmiques polítiques entre -a tall d'exemple- Creta, Roma, Avinyó i Nàpols.

Donaré un exemple d'un d'aquests casos en què la mateixa semàntica del poder es troba en permanent negociació. La carta està datada a Barcelona, el juliol de 1318, i forma part d'una sèrie de cartes intercanviades durant aquell mateix any en què estan en qüestió les relacions entre la Companyia Catalana i els turcs, les depredacions d'Alfons Federic d'Aragó, la fràgil situació de Nàpols entre els Anjou i la casa d'Aragó, i -per què no dir-ho- la mediació maldestra i interessada del papa Joan XXII. En aquest conjunt de cartes, els territoris apareixen mercantilitzats, precisament perquè els moviments de la Companyia Catalana han imposat una dinàmica tan poderosa que han desequilibrat i dislocat algunes de les certeses sobre el poder polític, o potser simplement les han desvetllades i cap dels actors del poder pot evitar-les. La producció d'espai de la Companyia és també el toc màgic que torna els diferents centres de poder en centres de càlcul encarregats d'establir la vàlua d'aquests espais en el mercat polític.

El text al qual faig referència és un memorial en català i comprèn "les formes de les paus", proposades pel rei d'Aragó, Jaume II. Pot semblar una qüestió estrictament formal, però és

interessant veure com Jaume II no ofereix una sola possibilitat de pacificació, sinó que ofereix diferents alternatives per firmar un pacte entre Federic III de Sicília -el rei de la Casa d'Aragó- i Robert de Sicília -el representant de la Casa d'Anjou. En aquests diferents capítols de pau, els missatgers de Jaume II posen sobre la taula un mapa amb certs dominis que han entrat en disputa, així com altres dominis que no estan en disputa però tenen un caràcter mercantil plausible. A més, inclouen altres dominis que podem anomenar *futuribles*, que ni estan en disputa ni són susceptibles d'estar-ho, però que en canvi poden formar part de l'economia de la conquesta que es realitza al Mediterrani -i que, sistemàticament, es tracta d'entitats polítiques del nord d'Àfrica. Finalment, els missatgers posen sobre la taula els dos títols realment en qüestió: el del rei de Sicília i el de duc de Sicília. Encara que cadascun dels dominis i el títol semblen prèviament assignats, els missatgers -i els interlocutors- fan veure que qualsevol assignació és provisional i que pot ésser redissenjada o construïda en benefici d'un procés de pacificació.

Aquesta mobilitat no forma part únicament de la història d'una nació o d'un procés direccional de colonització, sinó que obliga a introduir-se dins d'una dinàmica en la qual els esdeveniments i el vocabulari, els mateixos textos, a fi de comptes, pertanyen alhora íntegrament a nombroses organitzacions polítiques en conflicte. La Companyia Catalana, protagonista indubtable de l'orient català, és una espècie de pèndol impredecible que va tocant a la dinàmica del poder papal entre Roma i Avinyó, a Robert de Nàpols, a Federic de Sicília, als Paleòlegs bizantins, al Ducat de Creta, la república del Comune de Pisa, el Ducat de Venècia, el rei de França, la Casa d'Anjou o un viatger fugaç (Ibn Battuta), que creua el Mediterrani oriental des de Tànger i Damasc en vaixells venecians per arribar fins a l'Horda d'Or des de la Constantinoble d'Andrònic Paleòleg. Tot això també és l'orient català. Algú podria dir que el *Diplomatari de l'Orient Català*, emprès des d'altres centres de poder, potser hauria estat el diplomata del regne de Nàpols, o el diplomata de la

història de Morea, o senzillament les bases per a una història d'Atenes a l'Edat Mitjana.

La república en moviment que es la Companyia Catalana és una màquina de produir texts que, tanmateix, molt rarament tenen a la Companyia mateixa com a autor, encara que aquesta sigui sempre l'actor central. Aquesta distinció és crucial, perquè aquesta experiència diplomàtica, historiogràfica i textual està, podríem dir-ne, en diferit, i mostra com es produeixen no només una, sinó múltiples "consciències de la certitud" al voltant d'un esdeveniment que està en permanent *mouvance*. De fet, no es pot parlar únicament d'una *mouvance*, perquè els texts són el resultat d'una interacció de diferents tipus de *mouvance* que inclouen el moviment físic, la variació respecte dels actors i els autors dels textos, la construcció de les certituds que s'enfronten en versions i en històries, etc.

La filologia de l'orient català és multilingüe. La llengua no és una llengua definitòria d'identitats, i és per això que podem veure també les interaccions d'identitat en creació i transformació. Per descomptat que la immensa majoria de les relacions escrites en tota la conca mediterrània es fan en llatí. Tanmateix, si ens ho pensem dues vegades, preferiria dir que es fan en *llatins*. En efecte, en cadascun d'aquests *llatins* bateguen també les varietats vernacles i les varietats socials, les varietats professionals i els modes preferits d'expressió adquirits per les diferents formacions escolars. En aquests *llatins* s'hi observa la tensió entre les fórmules jurídiques i l'ansietat per deixar clara l'energia política. Amb altres paraules, en aquests *llatins* també batega tot el component pragmàtic d'una llengua tan dinàmica com ho és el mateix univers d'esdeveniments que es van produint a la constel·lació d'entitats polítiques que es debaten a la conca del Mediterrani.

A més dels *llatins*, aquest intercanvi també té lloc en altres llengües: català, aragonès, francès o grec bizantí. Això, naturalment, s'escau dins del *Diplomatari*, però existeixen, potser, d'altres veus que no varen entrar dins de la recerca

sistemàtica de Rubió i Lluch i que haurien de formar part, també, d'aquest *Diplomatari*? Sense dubte, n'hi ha un altre multilingüisme menys visible que recorre les costes del llevant Ibèric, les del nord d'Àfrica I, sobretot, les de la Morea, des que en el 1304 la Companyia Catalana va esser contractada per contenir als otomans que hi eren en plena disputa amb els Paleòlegs bizantis. És important considerar que els primers historiadors de la Companyia Catalana es varen adonar que tota referència a la Aetas Cathelanica era, sobretot, una nova història de Bizanci des dels mitjans del segle XIII; més, fins i tot, que la història de la Corona Catalano-Aragonesa. És una consciència certa, especialment en el cas dels historiadors grecs del Mediterrani, com Georgios Pachymeres i Nicephoros Gregoras en els segles XIII i XIV, que varen ésser recollits en el segle XVII per Francesc de Montcada i Montcada, i després, en el segle XIX, per **Jean François Boissonade de Fontarabie i per Rubió i Lluch**. Com són o serien les fonts turques que es refereixen al Mediterrani? Això encara no ho sabem. Anem descobrint noves fonts un poc més tardanes que ens mostren el creixent interès del turcs no tan sols per allò que s'esdevingué al Mediterrani, però encara més enllà, com la Crònica de la Conquesta d'Amèrica de 1580, el *Tarih-i Hindi-i Garbi*. Aquesta va ésser una de les portes obertes per la gran recerca de Rubió i Lluch quan va descobrir la informació -denunciada pel Duc de Creta a partir de 1318- que existia una coalició i col·laboració entre la companyia catalana i els turcs.

L'orient català imposa un temps i un *tempo*. La tradició dels esdeveniments, la seva multidireccionalitat, no són cosa de generacions ni de tradicions allunyades. No accepten fàcilment que se situïn en l'Edat Mitjana, un període llarg i intemporal en què es confonen l'abans i el després. No. Ara, l'orient català és palpitant, tot passa a un ritme frenètic i, malgrat la fragmentarietat, tant atzarosa com voluntària, dels textos del *Diplomatari*, els dies, els mesos i els anys s'encadenen a causa d'una sèrie de textos jurídics que marquen la pauta d'un període

que es resisteix a la periodització perquè reclama el seu present.

Si el Mediterrani de Ferdinand Braudel va ésser el de la *longue durée*, el Mediterrani de la Companyia Catalana és un desafiament a la història i a la filologia, perquè trenca les continuïtats subjacents a les llargues durades per centrar-se en la intensitat, el tempo i el ritme d'un procés d'interacció política i cultural, de producció de texts i de transformació en la consciència de les certituds.

Totes aquestes interaccions multiculturals, interculturals i políglotes afecten a una de les claus sobre les quals es fonamenta el treball filològic, és a dir, l'edició de texts. Tradicionalment, han estat la diplomàtica i la paleografia les disciplines que han dirigit els models per fer conèixer els documents. Ara bé, la filologia no és només una disciplina heurística, però també hermenèutica; la seva missió no és tan sols la creació i l'organització de les dades, però també la interpretació d'aquests en relació amb aquells amb els qual formen sèries, així com amb els contextos de tota mena que són part de l'experiència de la creació dels texts o que han estat creats pels texts mateixos. La filologia tindria com a tasca no l'obediència als contextos, però sí l'explicació del mode com els texts construeixen i modifiquen contextos en la doble dialèctica de les històries connectades i la competència entre versions. Així, el *Diplomatari* constitueix un problema específic per a la filologia: cadascú dels documents, en cadascuna de les seves còpies o *exempla* -perquè, en efecte, les còpies documentals o *exempla* són predominants- suposa una força jurídica específica que, per tant, no pot ésser sotmesa a esmenes, però ha de ser descrita i interpretada com a element únic i integral.

Podríem parlar també d'una altra porta oberta per la dinàmica especial de la Companyia Catalana durant el segle XIV, i que em sembla d'una gran modernitat -i és per això que ens interessa per a una redefinició de la filologia, perquè sovint examinem el

passat per poder descobrir zones obscures de nostra modernitat. En efecte, em sembla que la filologia tradicional és, per dir-ho així, una filologia continental, de terra ferma i de fronteres. Però la Companyia Catalana s'obre a una filologia d'illes. D'una banda, les illes que formen part de la geografia i de la cartografia, aquelles illes que, com Mallorca o Sicília o Creta, constitueixen centres de gran entitat política, i que els cartògrafs mallorquins jueus representen amb llurs escuts d'armes -encara que, com sabem, l'orde geopolític és sempre negociable. El segon tipus és el de les illes imaginàries, que formen part d'un pla difús d'investigació cultural, que exciten les narratives al voltant de la navegació, i que animen i frustren, al mateix temps, la dinàmica de la Companyia i dels poders catalans -d'una certa manera, l'illa del sol, o l'illa de la lluna, representades amb la forma dels astres, amb or i argent respectivament, pels Cresques, les fa visibles i inconquistables. El tercer tipus d'illa es més pertorbador, i jurídicament molt més interessant: les illes errants o vagabundes, que semblen estar en constant moviment com la mateixa Companyia, i que aquesta pot contribuir a cartografiar per fixar-les dins d'una geografia del poder o d'una geopolítica. N'hi ha un total de 7548 illes d'aquestes, amuntegades cap a l'orient.

Aquest, deia, és un problema cultural i jurídic ben interessant. Les illes no formen part dels territoris fixes, i, per tant, el seu règim és especial, i la seva identitat política i cultural és canviant. Durant el primer quart del segle XIV, Bartolo de Sassoferrato, el més il·lustre dels comentadors del *Corpus Iuris Civilis*, va escriure el seu tractat sobre illes, *De insula*. L'illa presenta dos problemes diferents: si és una illa que apareix en el mig d'un riu, es pot utilitzar la geometria per dividir-la entre els -ell imagina- tres que tenen llurs propietats a prop del riu -Gaius, Sejus, Titius. Però si l'illa apareix en el mig del mar, si és una d'aquestes illes desertes, noves, vagabundes, el problema només pot ésser resolt per vies polítiques i culturals.

A l'inici d'aquesta conferència, he dit que la definició de les humanitats en el segle XXI requereix, també, de l'assumpció d'una sèrie de responsabilitats ètiques i polítiques que convé aclarir. El Mediterrani és un espai privilegiat per intentar comprendre en què consisteixen aquestes responsabilitats. La més òbvia de totes és aquesta: el Mediterrani constitueix l'espai en el qual es manifesten històricament els problemes més puixants de la globalització. Molt abans les grans explosions imperials transoceàniques, l'arxi-portolà dels cartògrafs jueus conegut com Atlas Català, cridava l'atenció dels seus usuaris -els que siguin- a una sèrie de relacions no direccionals, fins i tot laberíntiques, d'històries connectades, dins de les quals, sense orde precís, es podia observar com tots els micro-relats que s'hi concentren, restaven en relació els uns amb els altres. Les línies del portolà marquen geografies possibles, canals de noves relacions per descobrir. És a dir, constitueixen una nova manera d'entendre la geopolítica.

Aquesta geopolítica es transfronterera i insular i es veu forçada a creuar un prejudici ètic que ha estat i segueix estant freqüent en les societats occidentals -allò que Johannes Fabian va anomenar *the denial of coevalness*, és a dir, el rebuig a pensar que dues cultures que comparteixen el mateix espai polític i geogràfic, comparteixen també el mateix període històric. Les dinàmiques de la Companyia Catalana, amb la seva estranya mobilitat, van revelant no només les identitats i les negociacions cultural que es produeixen en el Mediterrani, però també la seva radical contemporaneïtat. Una de les qüestions impossibles de Siger de Brabant diu "La guerra de Tròia s'està produint ara mateix." i en una certa mesura, és un impossible vertader: la contemporaneïtat global del Mediterrani del segle XIV, la seva capacitat per creuar i hibridar llengües, cultures, espais, i la seva extrema conflictivitat, és part de la consciència que tenim de les nostres certituds contemporànies.